

K OTÁZKE VZŤAHU MARXIZMU K HEGLOVI A HEGLOVHO ODKAZU DNEŠKU

TEODOR MÜNZ

XX. sjazd KSSS svojou kritikou kultu osobnosti a dogmatizmu uvoľnil putá dovtedajšieho marxistického filozofického myslenia a poskytol filozofii možnosť rozvoja. Prax ukázala, že tento zásah bol potrebný a podnetný. Skoro na všetkých stranách ľudovodemokratického tábora sa ako včely z úľa vyrojili nové myšlienky, s tendenciou kriticky preveriť množstvo dovtedajších názorov a rozvíjať marxizmus ďalej. Vcelku možno povedať, že na miesto dogmatizmu, autoritárstva a apriorizmu nastúpila empiria a analýza a že medzi marxistickými filozofmi a ideológmi zavládol demokratickejší duch. Prestali sa písať práce: marxizmus „o tom“ a marxizmus „o onom“ a namiesto o marxizme sa píše viac marxisticky, mnohé veci, ktoré boli doteraz „jasné“, stávajú sa problematickými a namiesto autoritatívneho riešenia problémov nastúpila diskusia. Získali sme právo na omyl a myslím, že niekedy sme ho aj využili. V prvom zápale boja proti dogmatizmu a kultu osobnosti sa pohovorilo všeličo, zašlo sa aj príliš doprava, no nechýbalo, a, žiaľ, ani dnes nechýba ani krajných ľavičiarov, dogmatikov, ktorí, nemôžuc zaprieť seba samých a prepodstatniť sa, dogmaticky bojujú proti dogmatizmu. No, myslím, že tento kvas, ktorý prežívame ešte aj dnes, možno len vítať v nádeji, že vzíde z neho niečo dobrého.

Do popredia nášho záujmu sa dostali medziiným aj otázky z dejín filozofie, najmä otázka vzťahu marxizmu ku filozofii minulosti. Hodnotné príspevky na túto tému priniesli najmä poľskí marxistickí filozofi. Možno povedať, že aj v riešení problematiky tejto oblasti zavládol analytický duch, že sa skúma materiál a nuansuje sa vo všetkom, čo sa doteraz odbavovalo paušálne a en bloc.

Jednou z týchto historických tém, špecifickejšou, je aj otázka vzťahu marxizmu k Heglovi ako — popri Feuerbachovi — jednému zo svojich bezprostredných filozofických zdrojov a otázka Heglovho odkazu pre dnešok vôbec. Za vlády dogmatizmu sa Hegel hodil jednoducho cez palubu ako „mŕtvy pes“, lebo, ako povedal Ždanov, „Heglova otázka je už dávno rozriešená“.¹ Pritom sa však z Hegla vedelo málo, jeho dielo sa neštudovalo a pertraktoval sa iba podľa niekoľkých výrokov klasikov marxizmu-leninizmu. Stačilo vedieť, že Hegel bol jedným zo zdrojov marxizmu, že jeho idealizmus bol na hlavu postavený materializmus, že marxizmus prevzal racionálne jadro jeho dialektiky, a ešte niekoľko takýchto téz, isteže pravdivých, a to stačilo. Kým Marx, Engels a Lenin poznali Hegla priamo, iní sa uspokojili už len ich poznámkami o ňom, bezpochyby správnymi, no neúplnými, keďže klasikovia ne-

¹ Prejav v diskusii o knihe G. F. Alexandrova, *Dejiny západoeurópskej filozofie. Dejiny filozofie II*, Praha 1952, 20.

tušili, že ich parciálne náhľady budú raz nahrádzať celok a objektívnu skutočnosť samu. Ich výroky o Heglovi sa rozpiplávali, deduktívne sa vyvodzovali ďalšie „poznatky“ o ňom a necítila sa vôbec potreba opýtať sa na problematické veci jeho samého. Stalin zdiskreditoval politicky Hegla a celú nemeckú klasickú filozofiu tým, že ju vyhlásil za aristokratickú reakciu na Francúzsku revolúciu a francúzsky materializmus.

Týmito „znalosťami“ vyzbrojený podával si Hegla kde-kto, každý propagandista a poslucháč filozofie. Každý bol s ním „vyrovnaný“, mal v ňom „jasno“ a akýkoľvek pokus o začatie diskusie o ňom sa označoval za snahu o vylomenie otvorených dverí.

Našťastie, tento postoj k Heglovi patrí tiež už minulosti. Marxistickí filozofi rôznych krajín dnes o Heglovi široko diskutujú, znovu riešia staré problémy a nadhadzujú nové. Podnetom k tomu bola nevyjasnená otázka vzťahu marxizmu k Heglovi a otázka jeho odkazu vôbec, ako aj to, že minulého roku uplynulo 125 rokov od jeho smrti. Napísali sa o ňom články v Sovietskom sväze, v Poľsku i u nás a všetičo sa v ňom hodnotilo pozitívne. Treba tiež spomenúť široko založenú diskusiu o Heglovi, ktorá prebieha už dva roky na stránkach východonemeckého filozofického časopisu a v ktorej sa popri nemeckých filozofoch vystriedali aj Palmiro Togliatti, Auguste Cornu a iní. Piate číslo minulého ročníka tohto časopisu je temer celé venované Heglovi. Nemci majú totiž na správnom hodnotení Hegla a celej nemeckej klasickej i poklasickej filozofie zvlášť veľký záujem. Veď Hegel, Feuerbach, Marx a Engels tvoria aj zložku dejín ich národnej filozofie. A niektorí z nich aj podnikajú, miestami síce odvážnu, no v podstate správnu revíziu doterajších mylných náhľadov na Hegla a nemeckú filozofiu.

Už povrchný styk so spismi klasikov nemeckej filozofie stačí na to, aby oné negatívne sudy o nej vyvrátili ako mylné. Uvediem tu niektoré náhľady týchto mysliteľov na Francúzsku revolúciu a ich riešenia problémov, ktoré nadhadzovala.

Starý, 65 ročný Kant uvítal revolúciu s nadšením. V spise *Spor fakúlt*, napísanom 9 rokov po jej vypuknutí, hovorí: „Revolúcia duchaplného národa, ktorá za týchto čias defilovala pred našimi zrakmi, môže sa podariť alebo môže stroskotať, môže byť natoľko plná strasti a hrôzy, že aj keby sa nejaký dobromyseľný človek podujal na ňu po druhýkrát a mohol by dúfať, že ju šťastlivo uskutoční, nikdy by sa nerozhodol k tomuto experimentu za takúto cenu — táto revolúcia, hovorím, sa stretá v srdciach všetkých so *sympatiami*, hraničiacimi s entuziazmom.“² Kant bol republikán. „Občianske zriadenie každého štátu má byť republikánske“ hovorí v spise *K večnému mieru*. „Republikánske zriadenie je založené po prvé na princípoch *slobody* členov spoločnosti (ako ľudí), po druhé na zásadách *závislosti* všetkých od jedného jediného spoločného zákonodarstva (ako poddaných) a po tretie na zákone ich *rovnosti* (ako občanov štátu).“³ Z tohto je zrejmé, že Kant budoval na zásadách proklamovaných francúzskymi osvietencami a revolúciou, namierených proti výsadbám šľachty a bezprávnosti ľudu.

No Kant bol už starý a Francúzska revolúcia ho nemohla strhnúť tak ako mladého, 27 ročného Fichteho, ktorý sa podujal na jej obranu s celou výbušnosťou svojej povahy. Už roku 1793 uverejnil anonymne vo Švajčiarsku dva spisy: *Znova dožadovanie sa od európskych panovníkov slobody myslenia, ktorú doteraz potláčali* a obsiahle *Príspevky k usmerneniu súdov verejnosti o Francúzskej revolúcii*. Prvý spis je krátky, no nezvyčajne útočný. Hneď prvá veta vlastného textu znie: „Časy

² *Der Streit der Fakultäten, Immanuel Kants Werke*, zv. VII., Berlin 1916, 398.

³ *Zum ewigen Frieden, Immanuel Kants Werke*, zv. VI, Berlin 1914, 434.

barbarstva pominuli. Vy, národy, ktorým sa v mene božom odvážili hlásať, že ste stáda dobytka, ktoré boh zoslaľ na zem preto, aby ste nosili tuctu božích synov ich bremená, aby ste boli sluhami a slúžkami ich pohodlia a nakoniec boli na jatkách porázané, že boh svoje bezpochybné právno na vás preniesol na nich a že oni vás mocou božského práva a ako jeho zástupcovia za vaše hriechy týrali, vy národy, viete alebo ak to ešte nevíete, môžete sa o tom presvedčiť, že nie ste ani vlastníctvom božím, ale že vám boh spolu so slobodou hlboko do hrudi vtláčil svoju božskú pečať neprislúchať nikomu inému než sebe samým.“⁴ A takýmto štýlom je písaná celá práca. Fichte sa v nej snaží dokázať, že pánovníci nemajú na človeka a jeho myšlienky nijaké právo, pretože „človeka nemožno ani zdediť, ani predať, ani darovať.“⁵ Rozvíja v nej myšlienky Rousseauovej *Spoločenskej zmluvy*. Vysmial sa tu z despotických pánovníkov, prirovnájac ich medziňým k slamenému strašiakovi v poli, ktorému, oblečenému do ich šiat, by vraj ľudia preukazovali takú istú úctu ako im.

No v druhom spise už dokazuje, že „popri neobmedzenej slobode myslenia nemôže jestvovať neobmedzená monarchia“.⁶ Tu už Fichte napáda aj výsady rodovej šľachty. Uprednostnení občania štátu sú tí, ktorí nevracajú spoluobčanom preukázané im služby. Teda tí, ktorí tieto služby preukazujú, dostávajú menej, než dávajú, čiže scudzujú tu svoje základné právo, čo nesmú robiť. No druhým takýmto nescudziteľným právom človeka je, že môže, kedy chce, zo zmluvy vystúpiť a dané vzťahy meniť. Feudálny poddanský systém je mu „neľudským právom“, pretože feudál nesmie povedať poddanému: ty si môj, a štáty, v ktorých feudalizmus ešte jestvuje, nemajú sa čím chváliť.

V spise *O určení učenca* pozná Fichte len spoločenské stavy v zmysle rozličných zamestnaní. V spise *Uzavretý obchodný štát* sa snažil o určitý druh socializmu.

Fichteho považovali v Nemecku za jakobína. Toto slovo tam nemalo veľmi dobrý zvuk a bál sa ho aj Kant. Preto vraj Goethe nazval Fichteho povolanie na jenskú univerzitu „smelosťou, dokonca veľkou odvahou“. Fichte bol na tejto univerzite obžalovaný z ateizmu — a právom, lebo o ateizme svedčia aj jeho spisy — a musel z Jeny odísť.

Pokiaľ ide o Schellinga, myslím, že v tejto súvislosti sa toho o ňom veľa uviesť nedá. No historik filozofie Kuno Fischer opisuje vo svojom diele o Heglovi zaujímavý výjav z Heglovho života, týkajúci sa aj Schellinga. Keď vypukla Francúzska revolúcia, bol Hegel poslucháčom teológie v Tübingen. Mladí ľudia založili v seminári politický klub, ktorý horlivo čítal dennú tlač. V jednu nedeľu ráno, pravdepodobne z jari 1791, vyšli všetci na lúku a podľa francúzskeho vzoru zasadili na nej strom slobody. Medzi účastníkmi bol aj Hegel a Schelling. Heglove pamätníky z tých čias sú vraj plné hesiel, týkajúcich sa revolúcie, ako: „In tyrannos! Vive la liberté! Vive Jean Jacques!“ atď.⁷ — Pravda, ako poznamenáva Lukács, tento entuziazmus nemeckých intelektuálov neskoršie schladol, najmä za čias jakobínskej diktatúry, no špecifickosť Heglovho postoja k Francúzskej revolúcii tkvie vraj v tom, že hoci jej ľavé krídlo vždy odmietal, „po celý život však neotrasiteľne zastával názor o *historickej nevyhnutnosti* tejto revolúcie“.⁸

⁴ *Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas, die sie bisher unterdrückten. Johann Gottlieb Fichte's sämtliche Werke*, zv. 6, Berlin 1845, 10.

⁵ C. d., 11.

⁶ *Beiträge zur Berichtigung der Urtheile des Publicums über die französische Revolution, Johann Gottlieb Fichte's sämtliche Werke*, zv. 6, Berlin 1845, 99.

⁷ *Hegels Leben, Werke und Lehre*, erster Teil, Heidelberg 1911, 12—13.

⁸ *Der junge Hegel und die Probleme der kapitalischen Gesellschaft*, Berlin 1954, 41.

Myslím, že nikto zo spomínaných mysliteľov sa nevyjadril o Francúzskej revolúcii tak otvorene a pochvalne ako Hegel. Vo *Filozofii dejín* hovorí: „Bol to nádherný východ slnka. Všetky mysliace bytosti oslávili túto epochu. Vznešené dojatie zavládlo v tomto období, svetom zachvievalo duchovné nadšenie, ako keby iba teraz bolo došlo ku skutočnému zmiereniu božského princípu so svetom“.⁹ Situáciu vo Francúzsku pred revolúciou opisuje Hegel tými najčiernejšími farbami a označuje ju za „pustý agregát privilégií, čo sa protivilo každej myšlienke a rozmyslu vôbec, bola to nezmyselná situácia, s čím bola spojená najväčšia mravná a duchovná skazenosť. Bola to ríša bezprávia“.¹⁰

Nakoniec treba ešte dodať, že výroky, ktoré som tu uviedol, nie sú azda nejaké náhodilé, systémom týchto mysliteľov cudzie, neorganicky do nich zapadajúce myšlienky, ale že tvoria ich organickú, celku neprotirečiacu zložku. Na desiatkach ďalších príkladov by sa dalo ukázať, ako priam do srdca týchto systémov vnikli idey francúzskych osvietenecov a revolúcie a ovplyvnili ich v pozitívnom zmysle. Hegel by bez tohto vplyvu vyzeral podstatne ináč, taktiež Fichte. No na druhej strane nemožno súhlasiť ani s Wolfgangom Harichom, ktorý v opozícii proti Stalinovi a Ždanovovi upadá do druhého extrému a hovorí, že „nemecký idealizmus je najvyšším duchovným výrazom Francúzskej revolúcie“,¹¹ t. j. jej najvyšším pozitívnym výrazom. Obranné reakcie slabej nemeckej buržoázie v ňom bezpochyby boli. No na žiaden pád to nebola aristokratická reakcia, ktorú treba šmahom hodiť cez palubu. Nemecká klasická filozofia je taká bohatá na myšlienky a tak všestranne podnetná, že sa k nej budú vracaať aj pokrokoví filozofi ešte veľmi dlho. Aj marxizmus obohatila oveľa viac, než si to dnes myslíme. Napriek tomu sú v nej a zvlášť v Heglovi aj reakčné črty, ktoré sú nebezpečné oveľa viac dnešku ako minulosti, no treba ich hľadať kdesi úplne inde, než sa hľadali doteraz. Poukážem na ne na konci tejto práce.

*

Nemeckú klasickú filozofiu zavŕšil Hegel, ktorý bol zároveň jedným z bezprostredných filozofických zdrojov marxizmu. Hegel vplýval na Marxa a Engelsa veľmi silno a myslím, že súvislosti medzi nimi neboli ešte dodnes všestranne osvetlené. Nikto ešte nepoukázal podrobne a rad-radom na body, v ktorých sa marxizmus oprel o Hegla i v ktorých ho prekonal. Takáto práca by bola iste veľmi užitočná, už len z dôvodov vedeckej pravdivosti. Niekedy sa neprávom pripisuje marxizmu ako autorovi to, čo zdedil od Hegla, a na druhej strane sa nepoukazuje v celej šírke na to, čím marxizmus Hegla prekonal. Dajme každému, čo mu patrí; marxizmus tým môže len získať. Som ďaleko od toho, aby som sa azda podujímал na túto úlohu ja, a k tomu ešte v tejto práci. No chcel by som prispieť k jej riešeniu aspoň parciálne. Pokúsím sa načrtnúť niektoré styčné i rozhodné body medzi Heglom a marxizmom, a to také, o ktorých sa, myslím, hovorí menej. O niektorých podobnostiach medzi týmito dvoma svetonázormi sa azda nepovažuje za potrebné hovoriť podrobnejšie preto, lebo sú akosi implicitne a latentne obsiahnuté vo fakte, že marxizmus sa opiera o Heglovu dialektickú metódu skúmania javov, aj keď prepracovanú, vychádzajúcu z faktov a nie z pojmu čistého bytia, na základe čoho môžu medzi nimi

⁹ *Philosophie der Geschichte, Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke*, Berlin 1840, zv. 9, 535—536.

¹⁰ C. d., 534—535.

¹¹ *Über das Verhältnis des Marxismus zur Philosophie Hegels*, Deutsche Zeitschrift für Philosophie 4, 1956, 576.

vzniknúť určité a viaceré vonkajšie podobnosti. Myslím však, že na tieto podobnosti treba aj poukázať. Samozrejme, ak aj viac poukazujem na styčné než na rozchodné body medzi marxizmom a Heglom, dobre som si vedomý podstatnej, kvalitatívnej odlišnosti týchto dvoch svetonázorov a predností marxizmu pred Heglom, no nevyzdvihujem ich preto, lebo ich vyzdvihli iní a sú známe. Taktiež nepoukazujem vždy na hlavné podobnosti, najmä napr. na dialektickú metódu, ale aj na podobnosti vedľajšie, no myslím, v každom prípade zaujímavé a hodné diskusie. A o to mi ide.

Podstata Heglovho systému je známa. Prvotná idea sa vo forme hmoty scudzila sebe samej. Hmota vyvíjajúc sa, pracuje k tomu, aby splodila ducha a aby sa tak idea znovu našla. Scudzená časť, hmota, navracia sa späť a duch ju takrečeno absorbuje, takže quasi mizne. Idea obnovuje svoju pôvodnú jednotu, pravda, na nepomerne vyššom kvalitatívnom stupni. Podľa Hegla prebieha tento vývoj od abstraktného ku konkrétnemu. Idea je spočiatku taká abstraktná a neurčená, že bytie v nej splyva s ničím; no zároveň je v nej latentne a potenciálne obsiahnutá celá budúca skutočnosť s jej obrovskou tvarovou i obsahovou rôznosťou, aká jestvovala na konci jej vývoja, t. j. za čias Heglových — lebo, ako je známe, vtedy sa podľa Hegla scudzená časť idey zase našla a utvorila sa oná identita. Spojenie týchto dvoch protikladných momentov, t. j. ničoho a všetkého, v idei je jedným z mystických bodov Heglovej filozofie a sám Hegel nedáva odpoveď na otázku, ako je ono možné. Takto je jeho systém už v začiatkoch ľahko napadnuteľný. No o to nám teraz nejde. Idea sa vyvíja, súka zo seba skutočnosť ako pavúk pavučinu a zvonku nič do nej neprichádza a nezasahuje, čo je u monistického systému samozrejmé. Je sebačistá. Plodí nové a nové odvetvia skutočnosti, ako strom vyháňa konáre a vetvy, no tieto odvetvia sú nové len z hľadiska javu, lebo podstatne nové v nej nemôže vzniknúť nič, keďže je to už predom dané. Takto sa idea obohacuje, no vo všetkom jej ide o to, aby došla zase k sebe, našla sa. A Hegel sa snaží toto hľadanie a nájdenie sa idey čo najvšestrannejšie dokázať. Podniká ďalekosiahle exkurzie do dejín a hneď prekonáva s ideou jej vývoj v tej oblasti, hneď zase v inej, opisujúc ju vždy z iného aspektu. Tak jeho *Fenomenológia ducha*, logika, estetika, dejiny filozofie, filozofia dejín, filozofia prírody, filozofia práva atď. atď. sú len fotografiami vývoja idey vzatými z rozličných strán. Aby Hegel dokázal svoj princíp a znázornil ideu na konci jej vývoja v jej celej konkrétnosti a plnosti, pojal do svojho systému do tých čias nezvyčajne široké pole skutočnosti a zhrnul v ňom obrovské množstvo faktov z rozličných vedných odborov. Jeho systém má mnoho vyšpekulovaného (on sa špekulatívnym charakterom svojej filozofie ani netajil, hoci tomuto termínu dával iný zmysel ako my, pozitívny), no na druhej strane vedel vysvetliť z jednotného hľadiska také množstvo javov ako nik pred ním.

Vývoj idey sa končil, podľa Hegla, za jeho čias, ha, pokiaľ išlo o filozofiu, ním samým. Filozofi tvoria podľa neho jednu veľkú rodinu, pracujúcu na spoločnom ciele, t. j. na hľadaní idey v oblasti pojmu — najvyššej to oblasti diania vôbec. Každý systém prispieva k tomuto cieľu svojou hrivnou, vyjadruje v rámci svojich možností kus absolútnej pravdy. Nasledujúci ho prekoná, absorbujúč ho zároveň, až nakoniec ten posledný absorbuje všetky predošlé, zachovajúc z nich to pozitívne a vyjadrí tak absolútnu pravdu samu. Takto vidíme, že už Hegel sa považoval — povedané našou terminológiou — za dediča tých najlepších pokrokových tradícií minulosti a že už v ňom je obsiahnutá myšlienka tzv. racionálneho jadra určitých myšlienkových systémov alebo dejov vôbec. Racionálne jadro, to bola u neho tzv. pravda určitej veci, ktorá, spočiatku v nej skrytá, zatemňovaná a zahaľovaná, pracovala počas vývoja veci k svojmu ozrejmieniu, vyklúvala sa, bola stále jasnejšia až nako-

niec zhodila zo seba posledné zvyšky škrupiny a zjavila sa v celej svojej plnosti. Vec dosiahla svoj cieľ, jej vývoj bol skončený.

Marxizmus formuluje myšlienku absolútnej pravdy tak, že jej úplné vyjadrenie robí nikdy nedosiadnuteľným ideálom poznania, ku ktorému sa však ono ustavične cestou relatívnych právd blíži. Každá relatívna pravda participuje na pravde absolútnej čiže obsahuje racionálne jadro, kus absolútnej pravdy samej, čím sa naznačuje, že relativizmus právd nie je absolútny, no zároveň absolútna pravda v celej jej plnosti sa nikdy nedosahuje. Keby áno, znamenalo by to, že subjekt by odrazil objekt absolútne adekvátne a už by nemal čo poznávať. Kvalitatívny vývoj poznania by sa skončil — tak ako sa skončil u Hegla, a to práve v dôsledku toho, že absolútna pravda, ako veril, zjavila sa už v ňom. Pravda, výslovne to Hegel nikde nehovorí, no plynie to jasne z jeho koncepcie. A preto aj Hegel s vážnou tvárou hovoril o svojej epoche ako o konci dejín. Nie že by azda podľa neho nastal súdny deň a on zostúpil na zem ako sľúbený Mesiáš, hoci táto myšlienka sa nám priam nanucuje, najmä keď si uvedomíme, že celá jeho filozofia je do filozofického rúcha zaodetá kresťanská teológia, ako to povedal už Feuerbach a čím sa ani Hegel sám netajil. (Podľa neho náboženstvo i filozofia majú spoločný cieľ: poznať ideu, lenže to, čo náboženstvo vyjadruje formou predstavy, vyjadruje filozofia formou pojmu.) Hegel veril, povedal by som, v kvantitatívne jestvovanie budúcnosti, no neveril, že by v nej mohlo vzniknúť ešte niečo kvalitatívne nového a teda že by vývoj nebol ukončený.

V tom je jeden z rozdielov medzi Heglovým a marxistickým náhľadom na absolútnu pravdu. Ktorý z týchto názorov je reálnejší a skutočnosti adekvátnejší, o tom nemusím hovoriť. Pokiaľ ide o vývoj spoločnosti, vieme, že podľa Marxa doterajšie spoločenské formácie tvorili len úvodnú kapitolu dejín a že vlastné dejiny začínajú iba spoločnosťou socialistickou, komunistickou.¹² Medzi Heglom a marxizmom je tu totiž podstatný rozdiel. Hegel — bezpochyby pod vplyvom náboženských predstáv — veril vo víťazstvo dobra vo svete, ospravedlnenie boha v dejinách, v konečné zmierenie a vykúpenie, čo malo nastať pri návrate idcy k sebe samej, t. j. za jeho čias, a v dôsledku toho bol nútený spreneveriť sa svojej metóde, ktorá vyžadovala vývoj a teda aj boj do nekonečna. Tu je zrejмый rozpor medzi jeho metódou a systémom. Naproti tomu marxizmus o žiadnom zmierení a vykúpení nehovorí, žiaden súdny deň neočakáva a verí v nekonečný vývoj a zlepšovanie. Onoho heglovského rozporu tu teda niet.

A teraz sa vráťme k pôvodnému výkladu. Akou formou dochádza idea na konci svojho vývoja k sebe samej? Hmota, jej druhá, scudzená časť preda nemizne a svet sa nestáva zase abstraktným bytím, rovnajúcim sa ničomu. Na to Hegel odpovedá, že táto jednota sa uskutočňuje v duchu, vo vedomí a v sebauvedomení najvyššieho tvora a výtvara idey — človeka. Dôjsť k sebe a nájsť sa, neznamená pre ideu nič iné, ako spoznať sa, uvedomiť si a zistiť, že všetko je ona, že napriek rozmanitosti má všetko jednu podstatu, ktorou je ona, že hmota je len jej druhou stránkou, ktorým faktorom prestáva byť cudzím telesom v nej a navracia sa teda akosi späť do nej, protiklady sa vyrovnávajú, nastáva zmierenie. Pravdou prírody totiž je, podľa Hegla, duch, vedomie. Jej jediným určením je obetovať sa, spáliť sa, „takže z tejto zápalnej obete vyráža Psyche a idea sa povznáša do svojho vlastného živlu“.¹³ Jej

¹² Pozri Marx K., Úvod ke kritice politické ekonomie. Marx, Engels, *O historic-kém materializmu*, Praha 1949, 10.

¹³ *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke, zv. 11, Berlin 1840, 106.

vrcholným výtvorom a zároveň koncom je pocit (die Empfindung), ktorým už začína duch. „Celé snaženie a život prírody smeruje k pocitu a k duchu.“¹⁴ Duch potom prechádza ďalšími vývinovými fázami, od pocitu až k mysleniu, k rozumu a rozmyslu, keď je už schopný poznávať seba a prírodu ako jedno. Ich jednota je aj v tom, že zákony svetového rozmyslu platia tak v prírode, ako aj v duchu. To sú zákony dialektické, odrazom ktorých je dialektická metóda. „Imanentný vývoj pojmu je absolútnou metódou poznania a zároveň imanentnou dušou obsahu samého.“¹⁵ Myslenie a bytie sú totožné.

Ako je to v marxizme? Marxizmus žiadne špekulácie o ničom, ktoré je zároveň všetkým, nepozná, nehovorí o počiatku a konci sveta, pretože hmotu považuje za nekonečnú, pokiaľ ide o jej minulosť i budúcnosť. Heglov triadický postup: idea — príroda — príroda a idea tiež neuznáva, pretože hmota sa počas svojho vývoja seba samej v tejto forme nescudzujú, ale zostáva na začiatku, uprostred i na konci — ak to taktó možno povedať — len hmotou, t. j. sebou samou. A myslenie, ktoré plodí, je tiež len najvyššou formou jej pohybu a nikdy sa jej v Heglovom zmysle nescudzujú a nestavia sa proti nej. No myšlienka scudzovania hrá v marxizme predsa len významnú úlohu a tu, myslím, nemožno popierať Heglov vplyv. Vezmime si napr. tento fakt. Hmota na určitom stupni svojho vývoja plodí človeka, ktorý dochádza k vedomiu a sebauvedomeniu. Toto sebauvedomenie je spočiatku ešte slabé, nevyvinuté a tak sa človek scudzujú seba samému, tvorí si boha, stavia ho proti svojmu telu a hmote vôbec, jeho považuje za primárneho a hmotu za sekundárnu a odcudzujú jedno druhému. „Náboženstvo je sebauvedomovanie a sebacičenie človeka, ktorý sa buď ešte nenašiel, alebo sa už zase stratil“ hovorí Marx.¹⁶ No vedomie a sebauvedomenie sa postupom času zdokonaľujú, pôsobením rozličných vonkajších okolností, ktoré tu nemusím spomínať, až dochádza ku zvratu tejto na hlavu postavenej skutočnosti a oné vzťahy sa dostávajú do správnej polohy. Človek zisťujú, že jestvujú len jedna podstata — hmota, že sám je len hmotný a duch je hmota scudzovaná seba samej, čím sa navracia späť do nej a boh sa likvidujú, že hmota v ňom myslí a dochádza k sebauvedomeniu, že je schopná rekapitulovať si v jeho vedomí celý svoj vývoj. Teda v marxizme sa takrečeno obetujú a spaľujú duch, pokiaľ sa chápe ako podstata od hmoty odlišná. Jeho pravdou je hmota. Aj v marxizme je myslenie a bytie totožné v tom zmysle, že všeobecná zákonitosť pohybu vonkajšieho sveta i myslenia, zákonitosť dialektická je jedna. Subjektívna dialektika je odrazom, a dodal by som, aj pokračovaním dialektiky objektívnej.

Teda určitá paralela medzi Heglom a marxizmom tu je, aj keď nie úplná, lebo v marxizme sa scudzujú duch hmote len v oblasti spoločenského diania, scudzujú sa vlastne len človek seba samému. No marxizmus chápe myšlienku scudzovania v širšom zmysle, nielen v tom, ktorý som doteraz načrtol. Tu je však nevyhnutné zmieniť sa o Feuerbachovi, ktorý, ako hovorí Engels, je „v nejednej súvislosti spojivom medzi Heglovou filozofiou a našim poňatím“, t. j. poňatím Marxovým a Engelsovým.¹⁷

Za oných neblahých čias vlády dogmatizmu sa Feuerbachovi, ďalšiemu tu bezprostrednému filozofickému zdroju marxizmu, venovalo práve tak málo pozornosti ako Heglovi. Pritom Feuerbach vplýval na Marxa a Engelsa tak silno ako Hegel

¹⁴ C. d., 107—108.

¹⁵ *Wissenschaft der Logik*, diel I., Leipzig 1951, 7.

¹⁶ *Ke kritice Heglovy filozofie práva*. Marx, Engels, *O historickém materializmu...*, 27—28.

¹⁷ *Ludwig Feuerbach a rozklad nemeckej klasickej filozofie*, Marx, Engels, *Vybrané spisy II*, Bratislava 1953, 322.

a viaceré veci, ktoré sa z neznalosti ešte dnes pripisujú týmto dvom klasikom, nájdeme veľmi jasne formulované už u neho. Tak napr. hneď pokiaľ ide o onú myšlienku scudzenia. U Hegla sa scudzuje duch v hmote, v marxizme hmota v duchu. To je vlastne Hegel obrátený o stoosemdesiat stupňov alebo postavený z hlavy na nohy. Tento proces obracania Hegla začína Feuerbachom. Už on hovorí, že metóda tvorenia jeho filozofie pozostáva v tom, že Hegla a idealistickú filozofiu vôbec proste obracia. Keď Hegel vychádza z ducha, on vychádza z hmoty, keď Hegel postupuje od abstraktného ku konkrétnemu, on postupuje od konkrétneho k abstraktnému, keď Hegel začína čistým bytím a rozumom, on začína skutočným bytím a zmyslami atď. atď. Tak došiel Feuerbach teoreticky k svojmu materializmu. A Feuerbach prišiel tiež na myšlienku scudzenia sa človeka sebe samému v bohu a náboženstve. Nie boh tvorí človeka, ale človek si tvorí boha podľa svojho obrazu, aký je človek, taký je jeho boh. Teológia je preto v skutočnosti antropológiou. Ako významný čin mu treba priznať aj to, že okrem boha poľudštil aj Heglovu ideu, a to v tom zmysle, že kým podľa Hegla náboženstvo, umenie, veda, filozofia, právo, štát atď. sú len výrazom rôznych stránok idey, a človek, ktorý tieto disciplíny vytvára, je len nástrojom v rukách svetového ducha, hlásajúcim takrečeno „slávu a veľkosť boha“, u Feuerbacha sú tieto útvary už len výtvorom človeka samého, zrkadlom jeho všestrannosti. Človek tvorí náboženstvo, umenie, vedu, štát atď. a nie je pritom nijakým nástrojom čohosi vyššieho. Heglovho svetového ducha, vôľa ktorého riadi dejiny, Feuerbach nazval strašidlom, zvyškom viery v duchov. No Feuerbach aplikoval myšlienku scudzenia sa človeka sebe samému, hmoty v duchu, len na oblasť náboženskú. Tým však zároveň položil aj základný kameň teórie odrazu: človek si tvorí boha podľa svojho obrazu, v bohu sa človek odráža.

Čo urobil s feuerbachovským dedičstvom Marx? V prvom rade začlenil Feuerbachovho človeka do spoločnosti, lebo človek u Feuerbacha je ešte buď úplne abstraktný, odtrhnutý od času a priestoru (v *Podstate kresťanstva*), alebo má vzťah len k prírode, v ktorej žije (v *Prednáškach o podstate náboženstva*). Podľa marxizmu sa v bohu odráža nielen podstata človeka, ale aj človek ako spoločenský a vykorisťovaný tvor, jeho sociálna bieda a úbohosť. Tým dostáva celé náboženstvo zrazu novú orientáciu, získava sa nový pohľad na jeho vznik i funkciu. Ďalej Marx aplikoval Feuerbachovu myšlienku scudzenia sa človeka sebe samému a jeho odrazu aj na iné disciplíny ľudského konania, ako napr. na politiku, právo, štát, filozofiu atď. Nestačí povedať, že právo tvorí človek, ale on sa v ňom aj odráža, a to v tom zmysle, že aký človek, také právo, a to zase človek spoločenský, triedne zaradený. Preto aj právo má charakter triedny, chráni záujmy mocných. Aj podľa marxizmu človek dlho nevedel o tom, že v náboženstve, vo filozofii, v práve atď. sa odráža on sám, pretože nepoznal zákony spoločenského vývoja, tápal, blúdil a utiekal sa k nadprirodzeným mocnostiam, vidiac pôvod týchto disciplín v nich samých, až nakoniec ich podstatu odhalil a vrátil sa tak k sebe. Spomeňme si len, akú obrovskú úlohu hrá u Marxa myšlienka scudzenia sa robotníckej práce v jeho produktoch, ktoré sa v kapitalistickom systéme stavajú občas proti nemu, napr. v kríze z nadvýroby.

Konečnú formuláciu dostala marxistická teória odrazu materiálneho bytia človeka v jeho duchovnom svete v teórii základne a nadstavby.

Tam až vyústila Heglova myšlienka scudzenia sa idey sebe samej. Proces jej prerodu u Feuerbacha a Marxa je veľmi poučný a priam veľkolepý.

Teda vedomie a sebauvedomenie hrá aj v marxizme veľmi významnú úlohu, no rozdiel medzi ním a Heglom je v tom, že kým u Heglovej idey je to moment hlavný,

jej cieľ, v marxizme je to moment vedľajší. Cieľom svetových dejín nie je podľa Hegla nič iné, než aby ľudia došli k uvedomeniu si toho, že v podstate sú všetci slobodní, a aby sa tak stali ozaj slobodnými, kým podľa marxizmu cieľom spoločenského vývoja — marxizmus o cieľi svetových dejín nehovorí — je beztriedna spoločnosť, oslobodenie človeka od vykorisťovania a všestranného útlaku. Vedomie tu hrá druhoradú, aj keď významnú úlohu.

Marxizmus však nenaložil s Heglovým svetovým duchom tak macošsky ako Feuerbach, ktorý v ňom videl, ako som už povedal, iba zvyšok starej viery v duchov, čím ho považoval za odbaveného. Marxizmus videl racionálne jadro tejto myšlienky a odhalil, podľa môjho názoru a heglovsky povedané, jeho pravdu. Kvôli pochopeniu tejto závažnej veci urobme si krátku exkurziu do Heglovej filozofie dejín. U Hegla dejiny prebiehajú podľa vopred vytýčeného plánu svetového ducha (ktoré meno je len jedným z viacerých názvov idey, podľa toho, o ktorú oblasť jej diania práve ide a z akého aspektu sa na ňu dívame. V dejinách sa nazýva svetovým duchom, svetovým rozmyslom, prozreteľnosťou atď.). Svetový duch určuje beh dejín podľa svojej vôle, no to nie je labilná vôľa úplatného boha, ale je to vôľa železná, raz a navždy daná a nemenná. V tomto sa v Heglovi zreteľne prejavujú vplyvy deizmu. Táto vôľa je teda takrečeno zákonom dejín, no sám Hegel o takýchto zákonoch ešte nehovorí. Pozná len vôľu svetového ducha. Uvedomujú si ľudia túto vôľu? Nie. Vedia, že plnia nejakú vôľu? Nie. Idú len za svojimi osobnými cieľmi, o nijaké všeobecne sa nestarajú, no chcťac-nechťiac sú do neho vtáňovaní, lebo ich osobné ciele nie sú len následkami ich potrieb, ale zároveň aj príčinami ďalších dejov, nimi často nechcených, ktorým však nemôžu zabrániť a ktoré vyjadrujú ďalší vývojový stupeň. Nieкто napr. z pomsty zapáli druhému dom. Tento zhorí, no vyhorí prípadne celá dedina, vec sa dostane pred súd, páchatela zavrú, riešia sa pritom otázky mravné, právne, namiesto drevených domkov sa postavia murované, tieto sa prípadne poistia atď. Tak sa vývoj dostáva dopredu. No v takomto štádiu neznalosti vôle svetového ducha je človek zároveň aj jeho otrokom. V dejinách ide o to túto vôľu spoznať, uvdomiť si jej nevyhnutnosť, prispôbiť sa jej a tým ju zvládnuť.

Marxizmus, samozrejme, o nejakej vôli svetového ducha nevie nič a na jej miesto kladie prírodnú a spoločenskú zákonitosť. To je, myslím, to racionálne jadro onej mystickej Heglovej myšlienky. Vývoj spoločnosti a beh dejín vôbec je zákonitý, hovorí marxizmus; a nielen to: on tieto zákony aj stanovuje. Človekov historický vzťah k spoločenskej a prírodnej zákonitosti je však u neho navonok, formálne podobný vzťahu u Hegla. Človek ju sprvoti nepozná, je ňou zmietaňý sem a tam, a preto je jej otrokom. No postupne sa zo svojho otroctva vymaňuje, poznáva ju stále viac a viac, prispôsobuje sa jej, čím si ju zároveň podmaňuje a stáva sa tak slobodným. Sloboda je uvedomenie si nevyhnutnosti, hovorí aj marxizmus.

Nemožno však zároveň nevidieť aj veľké vnútorné, vecné rozdiely medzi marxistickou a Heglovou filozofiou dejín. A tu je zároveň aj pekne badateľné, ako prekonal marxizmus Heglov špekulatívizmus. Podľa Hegla nejde v dejinách o nič vážne. Celý tento obrovský proces, všetky ľudské zápasy, úspechy a pády jednotlivcov i národov, honba stáročí sa deje len preto, aby idea došla k sebe, t. j. aby človek dosiahol vrcholný a najvyšší stupeň sebauvedomenia a tým aj maximálnu slobodu. Podľa Hegla je totiž človek podstatne, osebe slobodný, v pojme človeka je obsiahnutý moment slobody, no človek spočiatku o tomto ešte nevie, a preto ani v skutočnosti, t. j. pre seba slobodný nie je. Úlohou dejín teda je, aby človek od tejto slobody osebe prešiel k slobode pre seba, aby sa potencia zmenila na actus, aby abstraktno prešlo v konkrétne. Medzi týmito dvoma medzníkmi sa rozvíjajú celé

dejiny. A od toho, v akom rozsahu si ľudia uvedomujú, že sú slobodní, závisí aj Heglova periodizácia dejín. Orientálne národy si vraj uvedomovali, že len jeden človek je slobodný, ich panovník, despota. Gréci a Rimania už vedeli, že niekoľkí ľudia sú slobodní, no títo boli ešte obklopení hufom otrokov. Iba dnešní Germáni vraj vedia, že všetci ľudia sú slobodní a nimi sa završuje celý historicko-oslobodzovací proces človeka. Hegel teda rozoznáva tri hlavné periódy v dejinách: orientálny svet, grécko-rímsky svet a kresťansko-germánsky svet. Nositeľmi vývoja sú podľa neho jednotlivé historické národy, z ktorých každý začína tým, že sa učí od predošlého svetodejného národa, no zároveň už obsahuje v sebe jeho protiklad, ktorý sa po čase ozrejní natoľko, že nový národ poráža vyšším princípom predchádzajúci, sám vstupuje na javisko dejín, hrá vedúcu úlohu, no zároveň sa vyžíva, povie, čo povedať má, upadá do stagnácie, žije zo zotrvačnosti a nakoniec umiera, urobiac zase miesto národu ďalšiemu. Tak to ide až po Germánov, presnejšie povedané po Nemcov, ktorí sú tým posledným svetodejným národom vôbec, nad ktorý už niet. No národy, to je len beztvárna masa a skutočnými nositeľmi pokroku v nich sú veľké, svetodejné individuá. Oni sú vyvolenými nástrojmi svetového ducha, jeho rečníkmi, ich činmi, stojacimi obyčajne v konflikte s ich dobou, presadzuje sa vo svete ďalšia vývinová fáza. Takéto individuá boli napr. Alexander Veľký, Cezár, Luther, Napoleon a mnohí iní.

Vidíme, že cieľ, kvôli ktorému podniká Heglova idea svoje ťaženie dejinami a kvôli ktorému obetujú svetodejné individuá na oltár svetového ducha myriády ľudských životov, je veľmi luxusný. Idea musí dôjsť k sebe, človek musí dosiahnuť vrcholné sebauvedomenie a slobodu, boh musí byť v dejinách ospravedlnený. Lebo dejiny sú podľa Hegla veľkou teodíceou, ospravedlnením boha a dobra vo svete. Hegel tu aplikoval na dejiny Leibnizovu teodíceu. To je však všetko a podľa Hegla o nič vážnejšieho v dejinách nejde. — Marxizmus pristupuje k dejinám serióznejšie, bez špekulácií, s väčšou úctou k faktom a k človeku. Nevidí v ňom už hračku svetového ducha. „Dejiny si robíme sami“ hovorí Engels.¹⁸ Marxizmus chápe človeka materialisticky, ako tvora vyvinutšieho sa z prírody, ktorý ide v prvom rade za svojimi primárnymi, materiálnymi záujmami. Tie sú v ňom najsilnejšie, ostatné, duchovné záujmy sa im zväčša prispôsobujú a odrážajú ich. Spoločnosť sa rozdelila na triedy a rozhodujúcou hybnou silou dejín je hospodársky triedny záujem a z neho vyplývajúci triedny boj. O nejakej periodizácii dejín, podobnej heglovskej, tu samozrejme nemôže byť ani reči. Dejiny sa delia na päť etáp, podľa toho, aká spoločenská formácia kedy vládla. Vývoj týchto formácií prebieha podobne ako vývoj historických národov u Hegla. Určitá trieda hrá v určitej historickej epoche rozhodujúcu úlohu, je nositeľkou pokroku, no zároveň plodí svoj protiklad, ďalšiu triedu, ktorá ju vyšším princípom premôže a prekoná, zachováva aj naďalej to, čo je z nej ešte pozitívne, životaschopné, čo ešte nedopovedala do konca. Takto postupuje vývoj ďalej, až dochádzame k triede proletariátu, nositeľke to všetkého dnešného pokroku, poslednej to triede v zmysle antagonistickom, lebo ona je určená zároveň na to, aby navždy odstránila triedne antagonizmy a vytvorila beztriednu spoločnosť — tak, ako to bolo v spoločnosti prvotnospolnej, pravda, teraz na nepomerne vyššom kvalitatívnom stupni. Som však ďaleko od toho, aby som azda povedal, že marxizmus vo svojej koncepcii tried a ich vývoja napodobňoval Hegla. Hegel vo svojej teórii svetodejných národov mnoho špekuloval — žiaľ, tu nemôžem na to podrobnejšie poukázať — kým marxizmus vychádzal z pozorovania faktov.

¹⁸ *K filozofii dejín*, Praha 1929, 9.

Ostatne podobnosť medzi týmito dvoma teóriami vzniká najmä použitím dialektickej metódy skúmania javov.

Spoločnosť sa teda vyvíja smerom k beztriednosti a zbaveniu sa človeka všetkého útlaku, prírodného i spoločenského, k plnému využitiu jeho subjektívnych i objektívnych možností. Ide tu aj o slobodu a sebauvedomenie, no tie sa nestávajú cieľom, ale len prostriedkom.

O viacerých z týchto vecí vie síce aj Hegel. Vie o triedach, o triednom boji — marxizmus však ani nehovorí, že objavil triedy a triedny boj — a vznik niektorých dejinných epoch vysvetľuje temer historickomaterialisticky. Vie napr., že za mnohými tzv. náboženskými vojnami, spojenými so šírením sa reformácie, skrývali sa materiálne záujmy panovníkov,¹⁹ že štát vzniká vtedy, keď jestvuje už rozdielnosť stavov a veľké majetkové rozdiely, a naznačuje, že slúži ochrane majetných atď. atď.²⁰ No to mu neprekáža, aby za prvý impulz Francúzskej revolúcie nepovažoval filozofiu,²¹ aby príčinu Napoleonovho pádu nevidel v náboženskom a nacionálnom cítení národov atď.²² Teda oné historickomaterialistické postrehy nijako logicky neplynú z podstaty Heglovho systému. Pre neho je rozhodujúce len to, že v dejinách sa realizuje plán svetového ducha a že človek dochádza k sebauvedomeniu a slobode. Raz sú pohnútky rozhodujúcich historických hnutí materiálneho, druhý raz duchovného charakteru. To, že dejinami hýbu v prvom rade materiálne záujmy ľudí, dokázal a systematicky rozpracoval len marxizmus.

Marxizmus prekonáva Hegla aj poňatím úlohy veľkej osobnosti v dejinách. Táto osobnosť nie je hýbateľom mäs a tvorcem dejín ako u Hegla, ale je iba rečníkom mäs, koncentruje v sebe ich tendencie a formuluje ich. Dejiny tvoria masy a nie veľké osobnosti. Hegel v tomto ešte podľahol osvieteniskému kultu osobnosti, aj keď jej úlohu chápal nepomerne hlbšie než osvietenci. Ďalší rozdiel medzi marxizmom a Heglom v tejto veci je ten, že kým u Hegla svetodejinná osobnosť je vyvoleným nástrojom svetového ducha a môže ním byť len tá ktorá a žiadna iná, v marxizme, samozrejme, o nejakom vyvolení a predurčení nemôže byť reč, a preto nemožno podľa neho hovoriť ani o tom, že určitú historickú úlohu musí splniť len jedna osobnosť XY a žiadna iná. Ako hovorí Engels, „je to, pravda, číra náhoda, že ten a nie iný človek vystúpil v určitej dobe a v určitej krajine. Ale keby ho nebolo, hľadala by sa náhrada a tá by sa našla; tak či onak, ale našla by sa. Že Napoleon bol práve tým Korzičanom, ktorý sa stal vojenským diktátorom, vyžadovaným francúzskou republikou, vyčerpanou vlastnou válkou, bola náhoda. To, že namiesto Napoleona by sa bol našiel niekto iný, je dokázané tým, že sa ešte vždy našiel človek, ak ho bolo zapotreby; Cézár, Augustus, Cromwell atď.“²³

No aj marxizmus aj Heglova filozofia ústia k človeku. Marxizmus urobil centrom svojho záujmu človeka celkom jednoznačne, Hegel, ktorý pláva vodami idealizmu, iba sa k nemu prediera. U obidvoch to bezpochyby spôsobil silný vplyv súčasnosti i prechádzajúcich storočí. O čo v nich išlo? Ich tendenciu by som v krátkosti označil ako smerovanie k pozemskosti a k človeku, teda ako tendenciu humanistickú. Paralelne s hospodárskym zlomom stredoveku, spôsobeným nastupujúcou buržoáziou, vznikol a postupoval aj zlom v duchovnej oblasti, charakterizovaný stále väčším odklonom od nadpozemských a transcendentných končín a priklonom k reál-

¹⁹ Pozri napr. *Philosophie der Geschichte* ..., 521.

²⁰ Pozri c. d., 106.

²¹ Pozri c. d., 534.

²² Pozri c. d., 540.

²³ Pozri c. d., 12.

nemu, pozemskému svetu. Vďaka rozvoju a vplyvu empirických vied sa stredo-
veký deduktívny racionalizmus nahrádza racionalizmom induktívnym a postupne
sa vymaňujú z područia teológie a laicizujú všetky teoretické disciplíny, ba aj ná-
boženstvo samo, ktoré sa či už vo forme tzv. prirodzeného, intelektuálneho a v sku-
točnosti žiadneho náboženstva, alebo vo forme protestantského individualizmu, sub-
jektivismu atď. dalo na úspešný pochod k ateizmu. Feuerbach postihol veľký kus
pravdy, keď za otca nemeckého materializmu označil Luthera.²⁴ Pravda, to treba
vysvetliť, no tu to, žiaľ, urobiť nemôžem. — Laicizovalo sa právo, morálka a pri-
rodzeným spôsobom sa začali vysvetľovať všetky ľudské výtvyry, ako rodina, spo-
ločnosť, štát atď. Pitval sa aj sám človek a tiež sa v ňom nenachádzalo nič nadpri-
rodzeného. Pálili sa povery a predsudky. Nadprirodzeno ustupovalo do pozadia a
do popredia sa dostávalo prirodzeno, príroda a jej vrcholný výtvyor — človek, ktorý
sa stále viac a viac stával mierou vecí, aspoň tých, ktoré sám tvoril. Pozornosť sa
sústredovala stále viac na človeka, lebo jemu sa postupne začalo dávať všetko to,
čo sa predtým dávalo bohu. Veď nakoniec sa zistilo, že aj bohom bol vlastne len
človek, scudzený sebe samému. Doba bola taká plná materialistických tendencií, že
ako výstižne vyhlásil Feuerbach, sám Spinozov boh bol materialistom.²⁵ A myslím,
že pred marxizmom našli najkrajší výraz tieto novodobé humanistické tenden-
cie v ľavom, materialistickom krídle francúzskych osvietenecov, ktoré bolo takto
logickým završením snáh, o uskutočnenie ktorých pracovalo ľudstvo od začiatku
novoveku až po Francúzsku revolúciu. Heglovsky povedané bolo ich pravdou. My
máme dnes voči francúzskym materialistom desiatky výhrad a právom, no zabúdame
na jedno: nikdy predtým sa človeku nedostalo takej úcty, akú mu preukázali oni,
nikto predtým nemal pre jeho biedu a utrpenie toľko porozumenia ako oni, nikto
predtým mu nechcel tak pomôcť a obsypať ho všemožnými darmi ako oni. Holba-
chov Systém prírody by sa nemal nazývať len bibliou materializmu, ale aj bibliou
humanizmu. A zabúdame aj na to, že tento humanizmus francúzskych materialistov
sa dostal cez Feuerbacha a aj priamo rovno do srdca marxizmu a že on ho má od-
tiaľ. Marx s Engelsom dobre poznali francúzskych materialistov, ako svedčia ich
spisy, napr. niektoré časti Svätej rodiny, a poznal ich aj Feuerbach, ktorý nadväzuje
priamo na Holbacha a Lamettrieho a bol prvým nemeckým osvietencom typu fran-
cúzskych materialistov.

Marxizmus bol priamym dedičom týchto tradícií minulosti a nadviazal na ne,
najmä na tradície francúzskeho osvietenstva. Pritom sa orientoval najmä na pokro-
kové črty filozofie minulosti, kým jej retardačné, vedecky a spoločensky negatívne
momenty si všimal menej. Ináč to bolo u Hegla. Hegel mal ustavične na mysli ce-
lok, pozitívno i negatívno a chcel sa vyrovnaf s oboma. Preto aj keď chápe spoloč-
čenský a kultúrny vývoj posledných storočí správne, keď vidí jeho humanistické
tendencie a po tejto linke ho aj interpretuje, vidí ho často aj v špekulatívnych a
teologických úvahách moderných autorov, ktoré tiež nechce obísť a ku ktorým
tiež zaujíma postoj. Idea, to je všetko a vyvíja sa cez všetko. Preto sa Hegel snaží
vystopovať jej vývoj všade, púšťa sa aj do mystiky, parapsychológie atď. Všetko
má svoju pravdu. Toto však spôsobilo, že jeho filozofia je na jednej strane plná
realistických postrehov a dovoľáva sa empirických vied, na druhej strane je to
ešte všetko oblečené do teologického rúcha. Nejaký ten svetový duch, svetový

²⁴ Pozri *Der religiöse Ursprung des deutschen Materialismus, Sämtliche Werke X*,
Leipzig 1890.

²⁵ Pozri *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*, § 15.

rozum, prozreteľnosť atď. tu vždy odkiaľsi vykukujú a vznášajú sa nad hmotou ako ten biblický duch boží nad vodami.

No Hegel sa nakoniec tiež dostáva k človeku. V ňom nachádza idea svoje sebauvedomenie, v jeho vedomí sa obnovuje jednota ducha a prírody, k jeho dobru speje politický a spoločenský vývoj vôbec. Kým človek ešte nepoznal vôľu svetového ducha, bol jej otrokom, no teraz je jej pánom, je slobodný, používa svoj rozum, je zbavený poviev a predsudkov a nebojí sa nadprirodzených mocností, lebo ich, okrem boha, zlikvidoval. No aj ten boh je u Hegla problematický. Ako monista uznával len boha svetu imanentného. Idea sama bola tým bohom a keďže si uvedomila samu seba v človeka, uvedomil si v ňom seba samého aj boh; veď boha je účastný aj človek. Heglovo tvrdenie, že „vedomie o bohu je sebauvedomením boha“, potreboval Feuerbach len málo pozmeniť, a to v tom zmysle, že „vedomie o bohu je sebauvedomením človeka“, a už bol v ateizme. Heglova filozofia cieľila k ateizmu. Dalo by sa uviesť viac citátov, v ktorých Hegel naráža na to, že podstata boha a človeka sú totožné, že náboženstvo hovorí vlastne o ľudskej podstate. Nebola to náhoda, že ľavé krídlo Heglovej školy došlo, vychádzajúc z jeho filozofie, k ateizmu. Hodnotne prispelo k rozvoju filozofie, kým pravé krídlo, usilujúce sa dokázať, že Heglova filozofia je v súlade s kresťanským ortodoxizmom, bez badaateľnej stopy zaniklo. Feuerbach mal síce pravdu, keď o Heglovej filozofii povedal, že je posledným pokusom o záchranu umierajúceho kresťanstva,²⁶ t. j. teoreticky, v tom zmysle, že Heglova filozofia je prefilozofovanou kresťanskou teológiou, čím, ako som už povedal, ani Hegel sa netajil, no druhú stránku tohto pokusu, ktorá ústila do ateizmu a splodila aj Feuerbacha samého, Feuerbach nedocenil. Preto zostáva jeho kritika Hegla aj v tejto veci jednostrannou. Podľa môjho názoru totiž netreba Hegla vždy len obrátiť, aby sme sa z neho dostali k ateizmu, ale stačí ho iba domyslieť.

No, pravdu povediac, teoreticky človek u Hegla nikdy plnú slobodu nedostáva, a to práve preto, že nie je cieľom dejín, ale len prostriedkom, služobníkom idey, ktorá ním dochádza k sebauvedomeniu. Idea je nad človekom. Cieľom dejín je človek iba v marxizme, a preto mu iba on priznáva skutočnú slobodu, iba on robí človeka korunou dejín a nie iba poskokom svetového ducha. V tom je, myslím, jeden z podstatných rozdielov medzi Heglom a marxizmom v tejto veci.

No humanistické zameranie Heglovej filozofie je zrejmé a možno naň, myslím, nadviazať. Možno tu ešte aj všeličo pozitívneho odhaliť, lebo v Heglovi je ešte veľa skrytých právd. Žiaľ, nie je to zameranie jediné a popri dobrom zrnie je v ňom aj zrno zlé, ktoré, výdatne polievané a pestované, vyrástlo v jedovatú hylinu. Jej zrihadlo sme pocítili ešte pred nedávnom, a to vo forme nemeckého fašizmu a rasizmu. Podľa môjho názoru je Hegel jedným z jeho predchodcov. Načrtnem aspoň v krátkosti niektoré jeho náhľady, ktoré k nemu viedli. Najprv však o Fichtem.

Neúspešné vojny, ktoré viedlo Nemecko s Francúzskom od roku 1792 do roku 1807, znamenali úplné rozpadnutie sa Svätej ríše rímskej nemeckého národa, stratu samostatnosti niektorých nemeckých kniežatstiev, zlomenie moci Pruska a úpadok nemeckého národného povedomia. Napoleonov kontinentálny systém znemožnil nemecký obchod, Nemecko slúžilo jeho záujmom. V tých časoch národnej katastrofy vystúpil Fichte so svojimi *Rečami k nemeckému národu*. Predtým kozmopolita, stal sa zrazu nacionalistom a išlo mu len o to, aby „zachránil bytie a trvanie toho,

²⁶ Pozri *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*, § 21.

čo je nemecké“.²⁷ Nemci, hovoria, sú jadrom Germánov. Oni jediní zostali v pôvodných germánskych európskych sídlach, kým ostatné germánske kmene sa rozptýlili, oni jediní si podržali pôvodnú germánsku reč. Čo je nemecké, to je pôvodné, čo je cudzie, je nepôvodné a povrchné. Nemecká filozofia ďaleko predstihuje ostatné filozofie tým, že načiera do života ako takého a nielen do života toho ktorého národa ako ostatné filozofie, nemecké štátne zriadenia predstihujú ostatné tým, že svojim občanom skytajú väčšiu slobodu ako ony. Len Nemci tvoria národ, len Nemci sú schopní pravej lásky k vlasti. Vývoj speje k odstraňovaniu temných citov a k nastoľovaniu jasnosti a rozumu. Nemci sú povolani na to, aby vyviedli ľudstvo zo stavu hriechnosti, aby kultúrne hodnoty, od neho prijaté, mu zmnožené vrátili, oni majú uskutočniť štát ľudskosti a zavŕšiť kresťanské ideály už na zemi.

Potiaľ Fichte. Čo urobil s týmito jeho názormi Hegel? Rozvíjal ich ďalej a organicky ich začlenil do svojho systému. Ako už vieme, kresťansko-germánsky svet je podľa neho tým posledným svetom, v ktorom idea dosiahla najvyšší stupeň sebauvedomenia, posledným stupňom v jej vývoji a teda aj zavŕšením dejín. Germáni sú najlepší spomedzi troch súčasných vetiev národov, t. j. vetvy slovanskej, románskej a germánskej. Pre Slovanov má Hegel len niekoľko zdanlivo indiferentných, no v skutočnosti opovrhlivých poznámok. Sú to zväčša len roľníci, žijúci ešte v otroctve hmoty, sú to národy panenské, nedotknuté ideou, neposunuli ešte vývoj dopredu, ba nevytvorili ani štáty, takže nepatria do dejín. Možno, že Slovania v budúcnosti ešte niečo vykonajú, no dejiny sa zaoberajú minulosťou a nie budúcnosťou, hovorí Hegel, reagujúc zrejme na Herderovo tvrdenie, že ak Románom patrí minulosť, Germánom prítomnosť, tak Slovanom patrí budúcnosť.

Románi sú na tom u Hegla už oveľa lepšie ako Slovania. Vytvorili štáty, podporili vývoj, no na nešťastie sú povrchní a plytkí, nejdú do hĺbky a vtipom zakrývajú nedostatok podstatného poznania. A tak z tohto súperenia vychádzajú víťazne len Germáni. „Germánsky duch je duchom nového sveta, ktorého cieľom je realizácia absolútnej pravdy“ hovorí Hegel.²⁸ Germáni sú nositeľmi kresťanstva a „kresťanský svet je svetom zavŕšením“.²⁹ No nie všetci Germáni sú takí. Hegel venuje pozornosť len dvom germánskym kmeňom: Angličanom a Nemcom a ešte aj medzi nimi treba rozhodnúť boj o prvenstvo. Hegel má všetok obdiv a úctu k Angličanom ako kolonizátorom, lebo vniesli do zaostalých krajín ducha. Vidí síce aj otroctvo, do ktorého vrhli koloniálne národy, no ospravedlňuje ho tým, že vraj človek nedochádza k slobode bojom proti otroctvu, ale otroctvom samým, teda z otroctva. Ináč mal však voči Angličanom veľa výhrad. Sú to liberalisti, každý ide za svojimi záujmami a kladie ich nad celok, a konzervatívi, ktorí mnohými svojimi poriadkami a zvykmi kotvia ešte vo feudalizme.

A tak nakoniec zostávajú len Nemci. V nich našla idea svoj konečný cieľ, Heglovými ústami sa im zjavila v celej svojej nahote a veľkosti. A ak ešte Fichte hovorí, že dnes už nik nemôže tvrdiť, že germánske kmene zostali rasovo čisté a že aj právi Germáni, t. j. Nemci sa pomiešali so Slovanmi, tak Hegel už tvrdí, že „*vlastné Nemecko* sa zachránilo pred akýmkoľvek pomiešaním“.³⁰ No podľa Hegla majú Nemci aj iné prednosti. Oni uskutočnili ten najdokonalejší štát (pruskú monarchiu Friedricha Wilhelma III.). Nemci sú správnymi občanmi správneho štátu. Záujmy celku u nich prevládajú nad záujmami jednotlivcov. Oni totiž došli k pozna-

²⁷ *Reden an die deutsche Nation, Werke, Auswahl*, Berlin 1924, 342.

²⁸ *Philosophie der Geschichte...*, 415.

²⁹ C. d., 416.

³⁰ C. d., 400.

niu samej podstaty, vidia, že všeobecne prevláda nad jednotlivým, a zisťujú zároveň, že toto všeobecno sa najlepšie prejavuje v štáte a jeho záujmoch. Lebo štát je tým najadekvátnejším výrazom idey v jej pozemskej realite. Štát je všeobecno, a preto správni občania si vážia štát. Keďže dosiahli zároveň navyššiu rozumovú osvetu, poznanie podstaty, sú všetci vo svojej vôli zajedno, poslúchajú štát a pretože to robia dobrovoľne a s vnútorným súhlasom, sú slobodní. Hegel staval záujmy štátu nad všetky ostatné, jeho ideálom bola jednota zmýšľania a konania všetkých občanov štátu. Liberalistické zriadenia nazýval „atomistickými systémami“, „neorganickými agregátmi“ atď. a nemal ich v láske. Vývoj v každom štáte musí vraj dôjsť po kráľovstve, aristokracii a demokracii k monarchii ako poslednej najvyššej vládnej forme.

Pridajme k tomu ešte Heglove názory na vojnu. Vojne dával Hegel mravné poslanie. Bol nepriateľom každej stagnácie a ustrnutosti, lebo tá predstavovala koniec vývoja nejakej veci a teda jej smrť. Vojna naopak, všetkým hýbe a chráni tak pred touto smrťou. „Vojna má to vyššie poslanie“, hovorí Hegel, „že sa ňou zachováva mravné zdravie národov pri ich ľahostajnosti vzhľadom na ustrnutie konečných určení, tak ako vetry chránia more pred rozkladom, do ktorého by ho uviedol trvalý pokoj a národy trvalý alebo vôbec večný mier.“³¹ Kantov návrh, aby sa štáty združili a zaistovali tak spoločným úsilím večný mier, Hegel neprijímal, pretože vraj takýto spolok štátov vyžaduje jednotný postup, ktorý možno vytvorí len náhodou. A nebol by to ani Hegel, keby sa hneď nesnažil zdôvodniť vojnu aj špekulatívne. Štát je individuom a v individualite je podstatne obsiahnutá negácia. Keď teda viac štátov vytvorí rodinu, sú akoby individuom a musia si stvoriť protiklad a vytvoriť nepriateľa. „Z vojen vychádzajú národy nielen posilnené, ale tie, ktorých stav je vo vnútri neudržateľný, získavajú vonkajšími vojnami vnútorný pokoj.“³² Hegel sa nezastával len obranných vojen, ale nemal nič ani proti vojnám útočným.

Myslím, že netreba uvádzať ďalšie argumenty na to, aby sme zistili, kam všetky tieto názory cielili: k fašizmu a nacizmu, k „teóriám“ o vyvolenom, panskom národe, kulturtrégroch, o ich svetovládnom poslaní, o menejcnosti iných rás, k mýtu krvi, totalizmu, kultu vodcovskej osobnosti a oslave vojny a v mene toho všetkého nakoniec k fašistickým zverstvám v druhej svetovej vojne. Hegel má na prípravách fašizmu leví podiel.³³

Takto vyzerá tá druhá, protihumanistická stránka Heglovej filozofie. Treba na ňu poukázať práve dnes, keď sa chystáme znovu načrieť do Hegla a čerpať z neho, lebo to je to pravé nebezpečenstvo, ktoré na nás z neho číha a nie azda jeho reakčnosť voči Francúzskej revolúcii. Ak by aj Hegel bol býval takým reakcionárom, dnes by to už nikoho nebolelo a mohli by sme z neho spokojne čerpať. No, žiaľ, Hegel je nebezpečný oveľa viac dnešku ako minulosti, lebo onen jeho zlý duch priniesol práve pred nedávnom svoje ovocie a ešte stále máta. Máta na Západe, kde fašizmus ešte žije a regeneruje, a musíme sa mať pred ním na pozore aj my. Nie, že by sme sa azda museli báť, že niekto z nás dnes začne podľa jeho vzoru zasa vychvaľovať Nemcov alebo že začne velebiť vojnu a pod., ale nebezpečenstvo je napr. v tom, že termín Nemci bude nahradený iným termínom, tiež menom

³¹ *Grundlinien der Philosophie des Rechts, Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke*, zv. 8, Berlin 1833, 418.

³² C. d., 420. Pozri aj *Enzyklopedie der philosophischen Wissenschaften*, § 545.

³³ Tieto tendencie v Heglovej filozofii naznačil u nás už Sv. Štúr v práci *Smysel slovenského obrodzenia*, Mikuláš 1948.

kohosi vyvoleného a že celý proces jeho kultu sa dá znovu na pochod, aby znovu skončil tak tragicky ako fašizmus. Po tejto stránke musí Hegel z našej teórie i praxe vymiznúť, padnúť a umrieť so všetkým tým, čo je v ňom zastaralé a nepokrokové, ba reakčné. Hegel má čo povedať i našej praxi, nášmu politickému životu, no bolo by to proti pokroku, keby sme sa napr. chceli v praxi riadiť jeho teóriou štátu a vzťahu občanov k nemu. Ako som už spomenul, podľa Hegla je štát najadekvátnejším výrazom idey v jej pozemskom bytí a človek nie je cieľom, ale prostriedkom tejto idey, čo v praxi vyzerá tak, že štát je nad ľuďmi, nie on je pre nich, ale oni sú preň a sú v skutočnosti jeho otrokmi. Podľa marxizmu ide v dejinách len o človeka, o jeho dobro, on je cieľom a nie prostriedkom, a preto aj štát musí stáť v jeho službách. Pomer človeka k štátu a naopak musí byť preto v našej spoločnosti úplne iný ako u Hegla.

V tomto zmysle treba povedať: Preč od Hegla, preč od všetkého, čo je v ňom neľudské, nedemokratické, ponižujúce, stádovité. Čerpajme len z Hegla humanistu, učme sa jeho metóde skúmania javov, slovom, učme sa vyhmatávať v ňom racionálne jadro, ako to robili už klasici.